

tura iránt is indokolatlan; ez nem állhat ellentétben a természettel, hiszen szükségszerű következménye az emberi nem természetes fejlődésének. Tévedései azonban mitsem vonnak le műve értékéről, amely neki a neveléstudomány klasszikusai között állandó helyet biztosít.

Minden tudományágban vannak «tekintélyek», akikkel a szakembernek foglalkoznia kell. Nem azért, mintha műveik mindenkor a szakismeretek kincsesbányái volnának, hanem azért, mert oly helyet foglalnak el, hogy nem lehet őket elkerülni. Akár elfogadjuk elveiket, akár nem, azokat szemügyre kell vennünk a hatás miatt, amelyet az illető tudományág fejlődésére gyakoroltak.

Ily helye van Rousseau-nak is a neveléstudományban.

Dr. GOCKLER LAJOS.

AZ ÁLLAMPOLGÁRI NEVELÉS.

(Első közlemény.)

I.

Amidőn a «Magyar Tanítóképző» ezidei I. számában * a «Bodenreform»-ról, mint társadalmi bajaink gyökeres orvoslásáról, mint minden szociális munka nélkülözhetetlen előfeltételéről számoltam be, rántaltam arra a szoros kapcsolatra, mely közötté és a nevelés között van; a következőkben lássuk közelebbről ezt a kapcsolatot és vizsgáljuk azokat a teendőket, melyeket főleg népnevelésünk keretébe be kell illesztenünk.

Ha az iskolai nevelésnek célja valóban az, hogy az életnek neveljen, akkor ezzel már kifejeztük azt is, hogy a jelenkor egyre erősödő demokráciájában e nevelés tulajdonképeni célja csak az állampolgári nevelés lehet.

Aki a jelenkor történetének lapjait figyelmesen elolvassa, nem zárkozhatik el annak a ténynek bevallása elől, hogy a demokrácia megvalósulása nagyon is korai volt Európaszerte és hogy minden további lépés a demokrácia terén kész veszedelem az államra és a műveltségre egyaránt, amíg az előretörő tömegek kellő műveltséggel és megfelelő állampolgári neveléssel nincsenek felruházva, hogy a népjogok gyakorlásával komoly társadalmi munkát végezzenek.

Épp ez a társadalmi szükség ad oly nagy jelentőséget ma főleg a népnevelés ügyének, épp ez teszi a mai demokratikus államok első rendű tényezőjévé; de ez teszi szükségessé a népnevelés tárgyá tar-

* Magyar Tanítóképző 1912. I. 30.

talmának és a tantervnek oly gyökeres reformját is, mely éppen ezt az állampolgári kiképzést szolgálja.

Népiskoláinkban külön tárgyat képez ugyan a «polgári jogok és kötelességek», vagy más szóval az alkotmánytan tanítása, de az állampolgári nevelés nem pusztán jogi ismeretek regisztrálására szorítkozhatik, hanem, miként a nevelés fogalmában benne van, a népnevelés összes tényezőinek, minden tantárgyának ezt a célt kell szolgálnia és tananyagának s módszerének ehhez a célhoz kell alkalmazkodnia. Seire leges — mondotta már *Celsus* — non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem.

Mielőtt azonban az állampolgári nevelés részleteibe bocsátkoznánk, határozzuk meg előbb az állam és a jog fogalmát, hogy így azután a nevelésnek előttünk jól ismert fogalmával összeegyeztetvén az állampolgári nevelés fogalmát is helyesen határozhatjuk meg.

Mindenekelőtt az a kérdés, erkölcsi fogalom-e az állam, avagy nem. *Lasson* ezt kereken tagadja. Az államok — mondja — sem jól, sem rosszul, sem erkölcsösen, sem erkölcstelenül nem cselekszenek, ökbelső természetüknek megfelelően szükségképpen járnak el. *Schopenhauer*, *Hobbes*, *Spinoza*, úgyszintén *Macchiavelli* is kiemelik, hogy az államnak semmi köze az erkölshöz. Már a régi görögöknél is találkozunk ezzel a felfogással. *Demokritos*, a *szofisták* és *Plutarchos* is kizárólag a hatalmat tartják az állam kriteriumának épp úgy, mint *Engels*, *Marx* és a *szociálisták*. A legújabb írók közül *Menger*, *Gumplowicz*, *Duguít*, *Jéze* és *Hauriou* is ennek a felfogásnak hódolnak. Már *Ihering* is szakít ezzel a rideg felfogással, bár kiemeli és vele egyetérthetünk is abban, hogy a hatalom mégis lényeges kritériuma az államnak. Egyúttal igazat kell adnunk *Jellinek*-nek is abban, hogy az államnak kizárólag hatalmi felfogása szükségképpen forradalomra és anarchiára kell, hogy indítsa az alattvalókat.* *Rousseau* le is vonta a következményt e közismert mondásában: Et puisque le plus fort a toujours raison, il ne s'agit que de faire en sorte qu'on soit le plus fort. (És mivel mindig csak az erősebbnek van igazsága, oda kell hatnia az embernek, hogy legerősebb legyen.)

Épp ily elágazók a vélemények a jog keletkezésére és céljaira nézve is. Itt különösen az a két ellentétes felfogás vár megoldásra, hogy a jog önkényes alkotása-e az embernek, avagy az ember természetében gyökeredző jelensége. A *szofisták* az első. *Sokrates*, *Platon* és *Aristoteles* az utóbbi felfogást hangoztatták; újabban *Ihering* az első, *R. Schmidt* pedig az utóbbi felfogást tette magáévá. Mind a két felfogás egyaránt összeegyeztethető az állam hatalmi és erkölcsi.

* *Jellinek*: Allgemeine Staatslehre 173.

felfogásával egyaránt, föltéve természetesen, hogy a jogot nem pártjognak, vagy osztályjognak fogjuk fel a szofisták értelmében, hanem államjognak vesszük, mint *Aristoteles* vette és miként az egy demokratikus államban másként el sem képzelhető.

Tény az, hogy a primitív viszonyok közt élő népek szokásai és erkölcei is valamelyes jogi állapotot jelentenek; és tény az is, hogy sokszor még a legnagyobb kényeszer sem képes egy ilyen szokást kifirtani, mint azt a mi modern jogi viszonyaink között is pl. a párbajnál látjuk, ami kétségtelenné teszi azt, hogy a jog valóban az ember természetében gyökeredzik.

Ily értelemben nemcsak a hatalom állít fel jogot, hanem a jog maga is hatalom és gyakran nagyobb, mint a hatalomtól felállított jog, amint azt a történet számos esete igazolja. De a tapasztalat is igazolja, hogy a gyermek már nagyon korán megtudja különböztetni a büntetést egyéb támadásoktól.

Jellinek és *Kant* is ezt a *jogalkotó erőt* tekintik a jog forrásának, melyet érzelemnek és meggyőződésnek egyaránt minősíthetünk, miből nyilván következik a jognak erkölcsi jelentősége is.

Az állam fogalmát azonban csak akkor merítettük ki, ha annak célját is meghatároztuk.*

Az államnak hatalmi felfogásával a legszorosabban összefügg az állam céljának eudemonisztikus felfogása is, mely két felfogás sajátosságosan Dél-Európa képei között terjedt el leginkább és kétségkívül a fekete fajjal való keveredés, illetőleg a szemitizálódás következményeként tekinthető. A *szofisták*, *Zeno*, *Epikuros* épp oly kifejezői ennek a gondolatnak, mint *Machiavelli*, *Rousseau* és a francia forradalom *jólétebizottsága*. Ezzel rokon, de szintén alantas felfogás az, mely a sárga fajok körében, illetőleg a velük rokon kelta-szláv faji milieuban az állam célját a közjó utilitarisztikus fogalmában látja, mely felfogás legnagyobb kifejezője *Hobbes*, továbbá *Bentham* *Jeromos*, *Babeuf* és a *kommunisták*.

E materialisztikus felfogásokból természetesen teljesen hiányzik az erkölcsi szempont, miért is ily államban el nem kerülhető egy osztálynak vagy klikknek zsarnoksága. És valóban Græciában, Rómában és a francia forradalomban is a haza címén a legdurvább despotizmus tombolt. Nálunk is a mohácsi vész előtti országgyűlések hatalmi törekvéseiben ez a despotizmus uralkodott a haza szent nevében. Még *Bentham* felfogása is, mely az állam útján mennél több embernek mennél nagyobb boldogságát akarja elérni, egy

* Lásd ezekről bővebben Th. Franke: Begriff u. Wesen d. staatsbürg. Erziehung (1911.)

töredékét a nemzetnek mindig kénytelen ebből a boldogságból kizárni.

Ebből pedig szükségképpen következik, hogy miként az állam nem kizárólag hatalmi intézmény, úgy az állam célja sem lehet kizárólag a jólét, még a közjólét sem, mely a faji embernek, párt- vagy osztályembernek a tagadása és csak alkalmas eszköze vagy cégére a zsarnokságnak.

Korántsem akarjuk a hatalmat az államtól eltagadni, hiszen fajok és nem «emberek» alkotják az államot; a faj és a hatalom pedig elválaszthatatlanok egymástól. Az államok egész életprocesszusa faji élet. Nincs is állam, amely egy faj körében jött volna létre, csak a különböző fajok találkozásából, küzdelméből és keveredéséből eredhetnek államok, melyeknek egész további sorsát épp e keveredés kvalitása és quantitása állapítja meg. Arisztokrácia, demokrácia, teokrácia, oligarchia, ohlokrácia stb. voltaképpen különböző faji állapotokat jelentenek.*

De éppen mivel faji jellege van az államnak, van *erkölcsi* jelentősége is. Épp azért, mivel különböző fajok alkothatnak csak egy államot és mivel a faji különbségek mindig főként erkölcsi különbségek, kell az államnak épp erkölcsi közösségként kidomborodnia, mely a különböző fajok sajátos erkölcsi életét egymás mellett teszi lehetővé.

Kant, aki az erkölcsöt mint kategorikus imperativust, vagyis természeti jelenséget fogja fel, jól mondja, hogy a jog célja épp ezt az erkölcsi életet lehetővé tenni.

Ily értelemben még a faji államot sem tekinthetjük kizárólag hatalmi intézménynek, mert erkölcsi oldala is van abban, hogy a fajilag kiválóbb hódító uralkodik, míg a legyőzött silányabb faj engedelmeskedik. A történet mindenütt igazolja, hogy a hódító fajok a szolgafajokkal való keveredés előtt nagyon is humanusak voltak bász-tárd ivadékaikhoz képest és nem azok, hanem ezek okolhatók csak, hogy a született nemesség uralma oly gyűlöletes emlékeket hagyott maga után.

A született nemesség valamikor épp oly szociális szükségletet elégített ki, mint a későbbi vagyoni, majd értelmi nemesség. A faji állam átalakult nemzet állammá, az uralkodást fölváltotta a kormányzás, a kasztrendszer helyébe lépett a jogegyenlőség; ez volt a vérkeveredés következménye. De az állam még ily demokratikus fejlődés mellett is csak addig tartotta meg erkölcsi karakterét, míg a *Galton*-féle törvény értelmében lehetővé tette az arisztokráciának, egy vezető

* *Gumplowicz*: Der Rassenkampf (1909.) 368.

osztálynak, mint szociológiai fajnak kiválasztását és nem addig, ameddig az általános jólétet szolgálta.¹

Épp ezért helytelen és veszedelmes a szocialista állam, mely a faji határokat ledöntvén, embereket lát csupán és minden kiválóságnak leszállításával a legalsóbb osztályok nivójára akarja degradálni a felső osztályokat, hogy általános jólétet biztosítson.

A szocialista állam nemcsak abban téved, hogy az emberek faji különbségeit nem veszi tekintetbe, hanem abban is, hogy amidőn a társadalmat a csőcselék színvonalára nivellálja, ugyanakkor az ily megnyomorított társadalomtól a legmagasabb intelligenciát és a leg-tökéletesebb altruizmust követeli meg.²

Nem vonjuk kétségbe, hogy az államnak az alsó osztályok gazdasági és műveltségi emeléséről tőle telhetőleg kell gondoskodnia; nem tagadjuk, hogy az általános jólét és műveltség előmozdítása főleg a modern állam egyik legfőbb feladata, de ki kell emelnünk azt is, hogy az államnak feladata másban is van, mint az alattvalók jólétéről gondoskodni.

Az államokat és az összes emberi intézményeket az az erő tartja fenn, amely létrehozta őket. Ha tehát az állam eredete hódítás és faji fölény, akkor az állam ereje csak a társadalmi egyenlőségben, vagy rétegzettségben lehet. Ez, mondhatnók, az állam természete; e rendszer fenntartása épp oly öncélt jelent az államra nézve, mint a fára nézve az, hogy nőjön és éljen. Az állam is első sorban öncél, mint a fa és csak másodsorban lehet célja az, hogy gyümölcsöt adjon, azaz jólétet árásson.

Ezzel nem azt mondjuk, hogy az államnak ősi értelemben véve faji államnak kell lennie, vagy hogy a régen lejárt nemesi uralmat kell visszaállítani, hanem igenis hangoztatjuk, hogy nemesség nélkül, még pedig ez idő szerint értelmi nemesség, vagy *értelmi arisztokrácia nélkül nincs állam*. A demokrácia csak annyiban jogosult, amennyiben ennek a kulturárisztokráciának kiválasztását alulról fölfelé lehetővé teszi. Az egykori vérbeli nemesség, a kulturalkotó árja-faj vére ma már tényleg ott lappang az alsóbb osztályokban, ennek a vérnek felszínrehozatala az egészséges demokrácia célja és határa is. E határon túl a demokráciának az abszolút egyenlőségig és a tömeguralomig való fejlesztése egyértelmű az államnak és a kulturának csődjével.

Az állam ily vezető osztály, ily szellemi arisztokrácia kiválasztásával mintegy folytatja a természetnek egykori fajkiválasztó hatását;

¹ Otto Ammon: Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen (1900) 55—65.

² O. Ammon: u. o. 288.

a természetes kiválasztás az államban folytatódik, mint *mesterséges kiválasztás*, miáltal az állam is egy darab természetté válik. És mi-ként a fa is gondoskodik minden részének jólétéről, azonképpen az állam is gondoskodik fiairól, de természetesen úgy, hogy minden szerve fogalmának megfelelően érvényesüljön, úgy mint azt *Menenius Agrippa* hasonlata örök igazságként fejezte ki.*

Hogy mennyire fontosabb az államokra és a nemzetekre nézve a mesterséges kiválasztás az általános jólétnél, a történelem kivétel nélkül igazolja. Peru és a jezsuiták paraguay-i állama szociálista államok voltak, általános jólétben úsztak és mégis légvárak voltak, melyek egy gyöngye csapásra romba dőltek. A francia forradalom államot akart alapítani általános jóléttel, de arisztokrácia nélkül és megmaradt a pusztaság kísérletnél mindaddig, míg az emigrált arisztokrácia vissza nem jött. És vajjon ma az általános jólét erősödésével és az általános műveltség terjedésével együtt erősödik-e az állam is? Korántsem. A mai államokat általában gyöngeség jellemzi, mely onnan ered, hogy arisztokráciájuk felette gyöngye, nincs eléggé kötelességei tudatában; míg a fölfelé törő tömeg képességei sokkal csekélyebbek, vágyai sokkal önzőbbek és materiálisabbak, semhogy igazi kulturpolitikát csinálni tudna.

A mondottak után az államot csak úgy határozhatjuk meg helyesen, ha rajta a *mesterséges kiválasztás rendszerét* értjük, amivel kifejezést adtunk annak, hogy az állam természetes állapot és faji jelenség, továbbá, hogy az általános jólétet szolgálja és hogy lényege a társadalmi egyenlőtlenség.

Erkölcsei oldala a meghatározásnak épp a kiválasztásban, az erkölcsi és értelmi arisztokrácia létében és annak vezető szerepében rejlik.

És épp itt van az a pont, ahol az állam és a nevelés egymással találkoznak, lévén a *nevelés a mesterséges kiválasztás leghathatósabb eszköze*. Az az iskola, mely a kiválasztást nem gyakorolja, azaz a tanulók nagy tömegéből a javát ki nem választja és képességeik érvényesülését elő nem mozdítja, nem nevelési intézmény.

Kerschesteiner, az állampolgári nevelés egyik legnagyobb úttörője, ezt a kapcsolatot találóan fejezte ki e szavakban: «Demokratische Verfassungen der Staaten werden zur Pöbelherrschaft füh-

* A demokrácia lényeg és születési kiváltság hiánya és nem az egyenlőség, mint ma általában hiszik. A demokrácia tehát nem zárja ki az egyenlőtlenséget sem jogban, sem vagyonban. Lásd *Ch. Seignobos*: *Histoire de la civilisation contemporaine*. Szerb ford. 399. *Gobineau* gróf ily demokráciát lát az Unióban. (Sur l'irrégularité des races humaines. Schemann ford. IV. 283.)

zen wenn nicht die *Seelenverfassung* der Mehrzahl ihrer Bürger eine *aristokratische* ist.»¹

Ezt a lélekszervezetet mi más adhatja meg, mint a nevelés? A nevelés közlélekké egyesíti a társadalmat, állami öntudatot fejleszt a polgároknban, erkölcsi kötelességekké érleli a honpolgári jogokat és kötelességeket. De mind ezt nem a jog és az alkotmány ismertetése, nem az államtudomány és a sociologia szakszerű tanítása; sőt még a gyakorlat, az állami, vagy jobban mondva a pártéletben való részvétel, hanem egyesegyedül a valláserkölcsi nevelés alapján érzük el. «Die Erziehung ist nicht ein Politikum im Sinne eines Werkzeugs und Streitgegenstandes politischer Parteien, sondern ein Etrikum, sie ruht zuvörderst auf allgemein sittlichem Grunde» — mondja Franke.²

Csak valláserkölcsi alapon indulhat meg az állampolgári nevelés, mert csak így egyeztethető össze az állam az egyházzal, amely harmónia épp az államra nélkülözhetetlen. *Rühlmann*³ nagyon téved, midőn az állampolgári nevelés sikerét az állam és egyház elválasztásától teszi függővé, mert felejt, hogy az egyház elsőrendű társadalmi tényező, mellyel eo ipso számolnia kell főleg a faji egységre törekedő modern államnak.

Jól mondja erre vonatkozólag Franke, hogy az állam és az egyház elválaszthatatlanok egymástól azért, mert lehetetlen a politikát a vallástól és a moráltól elválasztani.⁴

Csak ily valláserkölcsi alapon foghatjuk fel az államot, mint magasabb, egyéni érdekeink és jólétünk fölött álló isteni rendet, aminek megértése és megszívlelése az állampolgári nevelés tulajdonképeni célja. A rabszolgai meghódolás helyébe a tudatos kötelességtudatnak kell lépnie. A polgárnak meg kell értenie egyrészt azt, hogy a társadalmi egyenlőtlenség természeti törvény, mely szükséges feltétele a szilárd állami rendnek. Tudnia kell, hogyan védelmezi az állam az ő életét, egészségét, testi épségét, vagyonát, becsületét, szabadságát és jogait. De tudnia kell azt is, mivel tartozik ő mindezekért az államnak, melyek az ő kötelességei. Ismernie kell hazájának helyzetét a világpolitikában, tudnia kell, mért szükséges a hadsereg és a hajóhad, mért szükséges a gyarmatpolitika stb. Épp a Szent-Írás alapján tudjuk az állami rendnek ily felfogását legjobban igazolni *Jézus* tanai és *Szent-Pál* levelei alapján egyaránt.

¹ *Kerschensteiner*: Begriff d. staatsbürg. Erziehung. 62.

² *Th. Franke*: u. o. 38.

³ *Rühlmann*: Politische Bildung 2—25.

⁴ *Franke*: u. o. 3.

A vallásérkölsi alapon kívül van az állampolgári nevelésnek még egy alapja: a hazaszeretet.

Itt azonban nagyon óvatosaknak kell lennünk, hogy a hazaszeretetet ne egyoldalúan fogjuk fel. Hazaszereteten itt ugyanis nem csak a rögszeretetet, sőt nem is kizárólag a nemzeti érzést kell értenünk, hanem az államszeretetet, vagy alkotmányszeretetet, mely forrása úgy a feltétlen törvénytiszteletnek egészen az önfeláldozásig, mint a nagyhatalmi önérzetnek, mely a nagy nemzeteket jellemzi. Ez az érzés épp a demokráciának nélkülözhetetlen feltétele, mert benne épp a törvényes rend domborodik ki mindenekfölött.*

A honpolgárnak érezni kell, hogy hazája hatalmas, büszkeséggel kell hazájának nagyságára, hatalmára gondolnia és szívesen kell hazája nagyságának áldoznia munkájával, adójával és vérével.

Ez az érzés az, amelyet államfenntartó erőnek nevezhetünk és épp ennek az érzésnek hiánya buktatja meg az államokat. Lengyelország bukását ennek az érzésnek, ennek az erkölcsi erőnek hiánya okozta: épp úgy, mint hazánk bukását is a mohácsi síkon.

És éppen abban van a demokrácia veszedelmé, hogy igen könnyen rendelheti alá az államérdeket a tömegérdeknek; az önfeláldozást az általános jólétnek; az államhatalmat az egyéni jogoknak. Ily túlhajtott jóléti és jogegyenlőségi törekvések közepette nem csoda, ha a haza kenyérkérdéssé válik és az *ubi bene, ibi patria* veszedelmes felfogása ver gyökeret a honpolgárok szívében, mint azt sajnos, a mai egyoldalú demokráciákban oly gyakran látjuk.

A modern demokráciák legnagyobb tévedése a tömeg túlbecsülésében rejlik. Áthatva az általános testvériség fikciójától, nem látnak többé faji különbségeket ember és ember között és azt hiszik, hogy a nagy tömegek inferioritása csak elnyomatás, szegénység és műveletlenség következménye, holott a történet lépten-nyomon azt mutatja, hogy itt faji inferioritásról van szó. *Gobineau* gróf és követői ezt minden kétségen kívül helyezték. És bár a nemes fajnak vérekeveredés révén ma már kiemelte a tömeget eredeti inferioritásából — hisz csak ez igazolja a demokrácia jogosultságát — mégis óvatossággal kell a demokráciát erősíteni, hogy a tömegből csak az az igazi kulturelem jusson felszínre és ne a tömeg érvényesüljön mint tömeg. A nagy számok uralma, hibás értelmezése a demokráciának, mely

* Így állítja fel a hazaszeretetet *Montesquieu* is a demokráciában. (*L'esprit des lois* 1817—29.), midőn ezt írja: ... la vertu politique est un renoncement à soi-même, on peut définir cette vertu, l'amour des lois et de la patrie. Cet amour, demandant une préférence continuelle de l'intérêt public au sien propre... Cet amour est singulièrement affecté aux démocraties, et c'est à l'inspirer que l'éducation doit être attentive.

eddig minden letűnt nemzet bukását vonta maga után. A francia forradalom épp úgy tévedett, midőn *Sieyès* apát teóriája után azt hitte, hogy a polgárság, mivel a népesség 96 százalékát teszi ki, egymagában is nemzetet képez, mint XIV. Lajos, midőn önmagát nevezte államnak. Ezek egymással ellenlábás szélsőségek és a következmények meg is mutatták, hogy az a néhány százalék arisztokrata aránylag többet nyom az állam és a műveltség mérlegében, mint a nagy tömeg.

Az állampolgári nevelés nem a mi demokráciáink kizárólagos hajtása, hanem régi irány, a demokráciák természetes tartozéka, szervés kiegészítő része. A régi Egyiptomban is megvolt, de főleg Græciában és Rómában virágzott, ahol nemcsak a pedagógusok és az iskolák, hanem főleg a családi tűzhely és a fórum acélozták meg a történet legnagyobb állampolgárait. Spártát és Rómát fajuk kiválóságán kívül főleg a szigorú és körülhatárolt állampolgári nevelés tette a múlt legszilárdabb államaivá. A középkorban az egyházi nevelés univerzális iránya nem kedvezhetett az állampolgári nevelésnek, de a reformáció nemzeti törekvései már sürgetik azt. Érdekes, hogy a népnevelés és az állampolgári nevelés, mint két ikertestvér, egy időben lépnek fel; mind a kettőnek elméleti megalapítója a reformáció, megvalósítója pedig a felvilágosodott abszolizmus. Ez a kapcsolat a népnevelés és az állampolgári nevelés között már is kifejezi azt, hogy elválaszthatatlanok egymástól, azaz hogy *a népnevelésnek állampolgári nevelésnek kell lennie. II. Frigyes*, de főleg a nagy *Montesquieu* volt ennek a nevelésnek képviselője és meghatározója. *Montesquieu* már meghatározza a monarchikus, despotikus és köztársasági államok speciális nevelési irányait is.*

A francia forradalom ezt a nevelést be is viszi már az iskolába és az emberi jogok ma is ott lógnak a francia iskolák tantermeiben. Ily értelemben sürgette az állampolgári nevelés megvalósítását az 1848. évi frankfurti parlament is. Napjainkban Svájcban már megvalósítva találjuk ezt a nevelést a népiskolában is és *Rühlmann* tanúsága szerint teljesen beválik. A németek mostani császára

* A monarchikus nevelésre vonatkozólag, mely épp minket érdekel, három dolgot tart szükségesnek: il faut mettre dans les une certaine noblesse, dans les mœurs une certaine franchise, dans les manières une certaine politesse. Két követelményt állít föl a monarchiában: az engedelmességet a fejedelem irányában (l'obéissance aux volontés du prince), de hozzáteszi, hogy a fejedelem akaratának határa a nemzet becsülete (le prince ne doit jamais nous prescrire une action, qui nous déshonore). Ennek a kétirányú becsületérzésnek nevelése az alkotmányos monarchia nevelésügyének nagy feladata. (*Montesquieu*: u. o. 25—26.)

főleg a gyarmatpolitika érdekében tartja szükségesnek e nevelés keresztülvitelét az iskola egész vonalán. Látnivaló tehát, hogy az állampolgári nevelés nem valami rögtönzött irány, hanem a történetben gyökeredző fejlődési fokozat.

Ma már európaszerte meggyökeredett a meggyőződés, hogy a nevelésnek az egész alsó- és középfokú állampolgári nevelésnek kell lennie, csak az eszközökre vonatkozólag térnek el a vélemények. E nevelés eszközei lehetnek: a család, a közelet, a pártélet, a sajtó, a színházak, a népszerű felolvasások és végül az iskola.

Ami a családot illeti, bizonyos, hogy mint minden nevelésnek, úgy ennek is a család a leghatékonyabb tényezője; de ha a felső körökben a családnak még lehet a mai zilált gazdasági viszonyok közt ily nevelési feladatot tulajdonítani, a nagy tömeg családjai erre nemcsak a műveltség hiánya miatt képtelenek, hanem a családi érzés hiánya miatt is. A talajszpekuláció azzal, hogy a meleg otthonról fosztotta meg a milliókat, aláásta épp azt az érzést, amelyen minden szilárd állami és nemzeti lét nyugszik: a családi érzést. Avagy azt hiszi-e valaki, hogy a bérkaszárnnyák dohos udvaraiban, fűtetlen pincelakásaiban, ágyrajárók társaságában lehet szó családi életről? De lehet-e szó erről bármely más házban, mely bérbe van adva; ahol az anya házon kívül keresi kenyerét és sokszor az egész család csak hálni jár haza, vagy a sokoldalú elfoglaltság miatt csak hevenyészett kosztoson él? Lehet-e anya az, aki a kenyérkeresésben csak részt is vesz és lehet-e családi élet anyaság nélkül? A családi élet bensőségéhez nemcsak jólét kell, hanem megelégedettség. Nem a szorgalmas és sokat kereső család boldog, hanem az, amelynek van meleg tűzhelye, van lelke, van anyja; amelyben van erkölcsi kapcsolat a családtagok közt.*

A családi élet pusztulása általános európai jelenség és a *laissez faire* gazdasági rendszernek szomorú következménye. Vele eltűnt az az erkölcsi alap, amelyen minden nevelésnek fel kell épülnie. Annál fontosabb tehát ennek a bajnak ellensúlyozása igazi nevelő társadalmi intézményekkel.

A szociáldemokrácia főleg Németországban az ifjúságnak a pártéletbe való bevonásával akarja az állampolgári nevelés kérdését

* Lásd ezt bővebben Damaschke: Die Bodenreform (1912) 1—16. Egy chemnitz-i tanító egyik tanítványától kérdezvén, hogyan képzei a királyi fényt és pompát, ez azt felelte, hogy a királynak saját külön ágya van! Damaschke közli még egy fürthi tanító adatait, melyek szerint 60 tanulója közül csak 14-nek van saját ágya, ezek közt is 9 árvaházban van. Tehát még az általános jólétben úszó Németországban is árvának kell lennie a gyermeknek, hogy egy ágyban aludhasson.

megoldani, de ez pedagógiai szempontból is helytelen, mert az ifjú nem úgy gondolkodhatik, mint egy érett ember; azonban helytelen már azért is, mert éppen a mai pártok mindenütt csak önző párt-érdekeket követnek, holott az állampolgári nevelésnek szigorúan nemzeti alapon kell állnia.

Ami a sajtót és a színházakat illeti, nem szükséges részleteznünk, mily nagy itt a különbség az első sajtó és színház, meg a mai közt. A sajtót ma pénzügyi szempontok irányítják, a színház pedig épp a drágaság következtében csak a sokat jövedelmező szenzációt hajhássza. Mindkét intézmény egykor állampolgári nevelési intézmény volt, ma pedig önmagukat megtagadván, épp ellentétes hatást fejtenek ki.

Annál jobban domborodik ki ily viszonyok közt az iskola. Itt is főleg az állami iskola az, amely az állampolgári nevelés problémáját megoldhatja. A tantervnek, a kézikönyveknek és a tanári képzésnek is ehhez a célhoz kell alkalmazkodnia. Az államnak garanciát kell bírnia tanítóknak és tanárainak képzettségében, gondolkodásában; de viszont a tanárnak és tanítónak helyzete legyen független oly mértékben, mint a bíraké. *Rühlmann* azt mondja, hogy egyelőre legyen a tanárnak visszautasítási joga, de a jövőben a tanár- és tanítóképzés kizárólag ebben az irányban legyen szervezve. Ő a tanítóképzőt valóságos kis egyetemmé, még pedig szigorúan nemzeti jelleggel bíró egyetemmé akarja szervezni, mely az általános műveltséget kizárólag nemzeti szempontból terjesztené. Ő ugyanis a jövőben úgy akarja a tanár- és tanítóképzést megvalósítani, mint aminő a tisztí képzés, csak hogy természetesen egy nagyobb közösség: az egész állam javára. Az államnak épp oly garanciát kell bírnia tanerőinek szellemében, mint a hadseregnek tisztjei szellemében; nemcsak abban t. i., hogy tanerői ne államellenesen gondolkodjanak és neveljenek, hanem abban is, hogy meghatározott szociális irányban működjenek. Ez a határozott irány nem lehet más, mint az a *talajszocializmus*, melyet a németek «*Bodenreform*»-nak neveznek, mely egyedül igazolható történetileg, mely egyedül összeegyeztethető a faj-nemesítéssel és a műveltség fejlődésével, mely egyedül fölülte áll minden felekezeti és osztályérdeknek és amelynek egyedül van keresztény és nemzeti jellege is.

Ha az iskola valóban az élet számára nevel, nem szabad szemet hűnyia a kor szociális kérdései előtt; és ha a népiskola a népért van, a nép vitális kérdéseire kell tudnia pozitív választ adni. És ha az állam tudja, hogy minden erkölcstelenség, nyomor, gonoszság és társadalmi harc csírája ott van a talajszpekulációban, a föld árújellegében és a belőle sarjadzó lakásnyomorban, általános drága-

ságban, családi romlásban, akkor a sok hamis és veszedelmes teoria és felekezet ellenében épp az iskola révén kell azt az irányt felkarolnia, mely az állam, a béke és a műveltség szempontjából egyedül vezet haladásra, jobbulásra.

II.

Az előzőkben láttuk, hogy a valláserkölc és a hazaszeretet képezik az állampolgári nevelés bázisait, most lássuk, mily anyaggal és mily eszközökkel építhető fel a bázison e nevelés rendszere.

Abból, hogy az állampolgári nevelésnek alapja a valláserkölc, egyenesen következik a *vallástan* nagy jelentősége. A vallástant kiszorítani a nevelésből, főleg a népnevelésből, vagy csak második helyre szorítani és csak olyan lelki kultusszá degradálni, felfogatása minden helyes nevelésnek. A vallástan nem lehet mostoha gyermeke az állami nevelésnek, nem lehet izolált tárgy, amivé, sajnos, a liberalizmus lealacsonyította, hanem elől kell járnia minden helyes nevelésben és kapcsolatban kell lennie a nevelés egész rendszerével.

A vallástan hivatása, hogy az ember és jövőbeli honpolgár világnézetét alapozza meg. Valljuk be, hogy a mai nevelésünk legnagyobb hibája, hogy a túltömött ismerethalmaz dacára sem ad világnézetet az embernek. A tudomány magában véve, bármily alaposan kultiváljuk is, életünk, jellemünk szempontjából alárendelt jelentőségű, ha gyökerei transzcendentális világunkba nem hatolnak be. A tudománytól ne csak hasznot várjunk, hanem lelkierőt is; a tudománynak léleké kell válnia, vallássá kell kikristályosodnia, hogy valóban értéket reprezentáljon.

De minő tudomány ez és minő vallás az, amelyek már a gyermek zsenge lelkében is szembehelyezkednek egymással? Minő erőszakos kettéhasítása az emberi szívnek és elmének! Minő kegyetlen megfojtása minden egészséges világnézetnek; minő lelketlen gyára a félembereknek, a jelenkor emberképű szörnyetegeinek!

A baj forrása úgy a vallástan alárendeltségében, mint a tananyag szűkkebltségében van. A dogmatizálás túltengése csak a vallási érzelmek rovására lehet; és hogy a vallástan valóban világnézetet nyújthasson, ki kell lépnie a tanok szférájából és rá kell lépnie a keresztyén *élet* ösvényére; föl kell tárnia a keresztyénség szociális elveinek gazdag kincsesbányáját, az értelmi fegyverek helyett meg kell ragadnia a keresztyénség nemes érzelmi és etikai fegyvereit. Ezen az úton meg fogják egymást találni a vallás és a tudomány.

meg fogják érteni és szeretni egymást és vállvetve fogják megalkotni a jövő kornak igazi Übermensch-ét.¹

A vallástannak mindenelőtt ki kell írtania az emberekből azt a téves hitet, mely szerint a bűn büntetlenül jár a földön; hogy a bűnhődés csak a jövő életben következik be. Meg kell dönteni azt az általánosan meggyökeresedett malthuzianizmust, mely a világon uralkodó nyomorban és minden társadalmi bajban természeti törvényt lát, nem pedig a valódi okot: az emberi intézmények rosszaságát.

Ma már szinte megcsontosodott az a balvélemény, hogy az Isten távol van tőlünk, nem törődik velünk; nem is jó, nem is igazságos, mert hiszen a jó és becsületes ember a mai társadalomban nem találja már többé helyét. A rossz, a bűnös, a siker, a hatalom, az élet. A vallástannak ki kell írtania ezt a fölötté veszedelmes balvéleményt és vissza kell hódítania Istent a híveknek, vissza kell állítania ismét a bizalmat Isten jóságában és igazságában.²

De hogyan? Úgy, hogy a keresztyénséget a maga valóságában tárjuk fel. A keresztyénség nem egy földöntúli, a földi élettel ellentétes világ, hanem földi élet, földi világ. A föld nem útszéli szállás egy más világba vezető úton, nem siralomvölgy egy fiktív világ rögös ösvényén, hanem Isten országa maga. Jöjjön el a te országod, miként a mennyben, úgy a földön is, hangzik minden nap a keresztyén ember ajkáról. A keresztyénség transzcendentális világot jelent, de ezt a világot a földre árasztja, hogy mint a Nap sugara, a földet megaranyozza. A keresztyénség — mondja *Gobineau* gróf — nem jelent külön civilizációt, de minden civilizáció mellett megfér és arra alkalmas, hogy mindegyiket megnevesítse.

A keresztyénség továbbá nem a lemondás, nem az önsanyargatás, a nyomor és a halál vallása, hanem a harc, az öröm, a szépség, az eszményi élvezet és az élet vallása. A keresztyénség minden ízében oly földi és emberi és mégis eszményi és isteni. Ég és Föld egygyé váltak benne, ő a megtestesült divina humanitas, mint *Szent-Pál* nevezte.

És mivel földi a keresztyénség, van szociális tartalma is. A szocialisták hivatkoznak is reá, már *Camille Desmoulins* is szegény sansculotte-nek nevezte Jézust és *Marat* piszkos zsebéből sem hiányzott soha a Szent-Írás. A közép- és újkor minden kommunista és anarchista mozgalma az Evangéliumra hivatkozott, pedig egyikük

¹ Alig ismerek szebb jelenetet, mint amelynek szemtanuja voltam mult évi jénai tanfolyamom alkalmával, midőn az egész hallgatóság *Rein* pedagógiai és *Weinel* teológiai tanárok vezetésével ligába lépett a vallástannak fent jelzett megreformálására.

² Kirche u. Bodenreform (Soziale Zeitfragen Heft XLVIII.) 21.

sem sejté, mily nemes arisztokrata volt hozzájuk képest az egyszerű galileai ács fia, kinek árja lelkétől messze állott a csőcselék bornirt gondolkodása.

De tévedtek és tévednek viszont azok is, akik a keresztyénség szocializmusában csupán csak humánus bánásmódot, a szegények, gyengék, árvák és nyomorékok gyógyítását, vigasztalását és az alamizsnaosztogatást látják. Ez nem orvoslása a társadalmi bajoknak; és a római birodalom, dacára a legfejlettebb államszocializmusnak a császárok korában, dacára a leghumánusabb szegény- és munkásbiztosító intézményeknek, mégis tönkrement, mert a társadalmi bajok forrását ez az államszocializmus mégsem tüntethette el.* Az alamizsna-politika dehonesztáló azokra nézve, kik alamizsnában részesülnek; a viszony az adakozó és a szegény közt nem erkölcsi viszony.

Dr. JANKULOV BORISZLÁV.

A FÖLDTAN TANÍTÁSA MAGYAR EGYETEMEKEN.

Valamely tudománynak egyetemi fokon való tanításánál nem elegendő a tudomány tényeinek, kész adatainak egyszerű ismertetése, hanem biztos fogalmakat kell nyújtani annak irányáról, céljairól tájékoztatni kell eszközeiről, módszereiről és segéd tudományairól egyszerűsre kell mutatni azokra az irányokra, melyekben a szóbanforgó tudományág általában fejlődni kell, nemkülönben azokra a hézagokra és teendőkre is, melyek az illető tudományban a hazai kutatás terén vannak. Az egyetemi oktatásnak tehát minden oldalról a legkülönbözőbb szempontokból teljesen ki kell merítenie a tárgy kört, mellyel foglalkozik. Minél egységesebb, egyöntetűbb valamely tudomány, annál könnyebben és biztosabban megállapíthatók annak tanítási módszerei. Innen van az, hogy a nyelvek tanítására egységesebb és kiforrottabb módszerek vannak, mint a természettudományokban. Ezek tanítását megnehezíti az a sokszoros kapcsolat, melyben ezek egymással vannak, mert a rokon- vagy segéd tudományokra való folytonos hivatkozás vagy az azokra való kitérés a tanítás menetét nagyon zavarják. De erősen befolyásolják a természettudományok tanítását a tanításhoz szükséges felszerelések s az illető főiskola környéke is. A tanítási eszközök hiánya, alkalmas kirándulások nélkülözése nagyon befolyásolják a tanítás menetét, irányát, sőt még a tanítási anyagot is.

Talán valamennyi természettudományi szak között legjobban

* Kirche und Bodenreform 18.